

Список використаних джерел:

1. Аликперов Х. Д. УК РФ и некоторые проблемы освобождения от уголовной ответственности / Х. Д. Аликперов, К. Ш. Чурбанова // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 12.
2. Лейст О. Э. Содержание (объём) понятия “юридическая ответственность” / О. Э. Лейст // Проблемы теории государства и права. – М., 2006. – 192 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Гютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за Конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. (справа № 1-15/99 № 9-рп/99) // Юридичний вісник України. – 1999. – № 47. – С. 7–11.
5. Соловій Я. І. Теоретичні обґрунтування підстав кримінальної відповідальності / Я. І. Соловій // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 4. – С. 74–84.

УДК 343.13

В. І. Завидняк, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету ДПС України

РОЛЬ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВА

Розглянуто своєрідний порядок нормотворчості, який впливає з прецедентних рішень судів ЄС у системі джерел права Європейського Союзу, де активна роль належить Суду Правосуддя. Виділено специфічне право ЄС, певною мірою пов'язане з особливим становищем судів ЄС.

Ключові слова: *судовий прецедент; суд; прецедентна форма; джерело; право.*

In the article the original rulemaking procedure which follows from the precedent decisions of the courts in the EU system of sources of EU law, which belongs to the key role of the Court of Justice. A specific allocation of EU law partly due to the special situation of the EU courts.

Key words: *legal precedent; court; case form; source; right.*

Постановка проблеми. Романо-германський тип правової системи більш поширений, ніж англо-американський. До нього зараховують національні правові системи Франції, Бельгії, Голландії, Італії, Іспанії, ФРН, Австрії, Швейцарії, скандинавських країн. Правові системи слов'янських країн, зокрема Росії та України, споріднені саме цьому типові правових систем. Географія романо-германського типу нині виходить за межі Європи і включає в себе Латинську Америку, частину Африки, Японію, Індонезію.

© В. І. Завидняк, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у висвітлення питання судової правотворчості на теренах України зробили такі дослідники, як: О. Константиї, Л. Корчевна, І. Овчаренко, А. Осетинський, Л. Петрова, О. Скакун, Р. Тополевський, В. Трофименко, С. Шевчук та ін.

Мета статті – комплексне виявлення і науково-теоретичне обґрунтування онтологічного виміру, сутнісних аспектів, аксіологічних констант судового прецеденту, а також визначення об'єктивних закономірностей формування його як важливого компонента вітчизняної системи джерел права, спираючись на світовий досвід.

За результатами дослідження сформульовано напрями впровадження судового прецеденту як одного із важливих джерел права.

Виклад основного матеріалу. Судовий прецедент у романо-германській системі вирішено дослідити на прикладі Європейського Союзу, адже більшість держав-членів користуються в національному законодавстві саме такою системою права, отже, значно цікавіше було б з'ясувати місце прецеденту в Союзі в цілому. Розпочати хотілося б із прецедентних рішень судів ЄС у системі джерел права Європейського Союзу.

На відміну від внутрішнього права традиційної міжнародної організації, основним призначенням якого є регулювання внутрішнього функціонування цієї організації, право співтовариств ЄС покликано забезпечувати насамперед розвиток інтеграційних процесів між окремими державами, що входять до його складу. Вирішення специфічного права ЄС певною мірою пов'язано з особливим становищем судів співтовариств (далі – ЄСПв), правове становище яких не має аналогів ні серед національних судів, ні серед міжнародних судових установ. Своєрідний порядок нормотворчості, в якому активна роль належить Суду Правосуддя, значно відрізняє ЄС від інших сучасних міжнародних організацій. Представник Комісії ЄС С. Гоці підкреслює, що “система спільноти бере свій початок у системі міжнародного права <...> Однак діяльність його інституцій [1, 87], зокрема судових органів Євросоюзу, дала змогу перетворити його на нову юридичну й політичну систему”. Розвиток ЄСПв свідчить, що на основі їх установчих договорів було побудовано повноцінний правопорядок, а їх право є “організованою і структурованою системою правових норм, зі своїми власними джерелами, а також своїми власними інституціями і процедурами створення, тлумачення і примусового виконання цих норм” [1, 89].

Нині не вироблено єдиної класифікації джерел права ЄС/ЄСПв та, відповідно, залишається невирішеним питання про місце прецедентних рішень судів ЄСПв у цій системі. Різницю в підходах учених насамперед можна пояснити з огляду на чотири обставини. По-перше, відсутністю єдиного розуміння поняття “джерело права ЄС/ЄСПв”, що є передусім результатом суперечливості такого поняття у правових системах країн, представлених у ЄС, а також неоднакового використання судового прецеденту як джерела права в зазначених державах. По-друге, тим, що не визначено єдиних критеріїв класифікації джерел права ЄС/ЄСПв. По-третє, наповненням дослідниками схожих за назвою класифікаційних груп різним змістом і, по-четверте, особливостями права ЄС/ЄСПв як системи, що перебуває в постійному русі, є динамічною та невпинно змінюється [1, 91].

Про складність джерельної проблематики свідчить і та обставина, що ні подальші зміни та доповнення до установчих договорів, які набрали чинності, ні Договір, що вносить зміни до Договору про Європейський Союз та Договору, який засновує Європейське Співтовариство (далі – Лісабонський договір), не розв'язали проблеми джерел права ЄС/ЄСПв.

Узагальнюючи запропоновані в юридичній літературі з питань джерел права ЄС/ЄСПв підходи щодо місця в них прецеденту судових органів ЄС/ЄСПв, можна виділити два протилежні погляди: 1) про належність (позитивне ставлення) та 2) про неналежність (нігілістичне ставлення) прецедентних рішень судів ЄС/ЄСПв до системи його джерел права. Розглянемо їх детальніше.

Підхід 1. Прецедентні рішення судів ЄС/ЄСПв не є джерелом права ЄС/ЄСПв. Три найпоширеніші сучасні концепції щодо розуміння природи права ЄС такі: федералістська (федеративна), представлена Р. Біндшедлером, Р. Віндельманом, Р. Козловським, Ш. Мозлером, Е. Фрідландером, Ш. Шлогауером, у межах якої право ЄС розглядається як синтез міжнародного та національного права; міжнародно-правова, обґрунтована А. Дашвудом, М. Івановим, Г. Розелібом, У. Фастенратом, відповідно до якої право ЄС виступає як якісно новий рівень розвитку МП; автономна концепція, що підтримується Р. Барантсом, С. Ю. Кашкіним, Д. Лейсоком, М. М. Микієвичем, О. М. Москаленком, В. В. Муравйовим, К. С. Смирновою, А. Татамом, Б. М. Топорніним, за якою право ЄС є новим типом права, самостійною правовою системою *sui generis*.

Абсолютна більшість держав – членів ЄС становить систему континентального права, де судові рішення (прецедент) як джерело права відіграє не таку значну роль у процесі регулювання суспільних відносин, як у країнах англосаксонського права. Водночас, як було зазначено вище, судовому прецеденту і в цих країнах відведено досить важливе місце. З огляду на це велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, передусім італійських та німецьких, “вихованих” у душі національних правових традицій, обережно ставиться до такої форми права та намагається не згадувати про неї.

Принципи субсидіарності та пропорційності на переконання деяких дослідників найбільш значущі та складні у праві ЄС. Їх зміст запроваджений ст. 3b Маастрихтського договору (нині ст. 5 ДЄСПв) та розкривається відповідним Протоколом до Амстердамського договору 1997 р.

Принципи верховенства та прямої дії права ЄСПв уперше сформульовано Судом шляхом телеологічного тлумачення установчих договорів. Важко собі уявити нормальний функціонуючий механізм інтеграції за відсутності верховенства норм її права над нормами права держав – членів цього об’єднання та його прямої дії у правопорядках держав-членів [1, 117].

Вище наведено лише деякі приклади використання прецедентних рішень Суду Правосуддя у становленні загальних принципів права ЄСПв. Слід зазначити, що прецеденти судових органів ЄС є самостійним правовим явищем, хоча й тісно пов’язаним із загальними принципами права ЄСПв.

У прецедентних рішеннях загальний принцип набуває свого юридичного наповнення, доповнюється, розвивається й остаточно оформлюється. Таке явище можна порівняти з поступовим проявленням зображення на щойно виготовленій фотографії. Щодо будь-якого судового прецеденту існують певні правила або процедури його виникнення у вигляді окремих приписів або в усній формі як певний звичай. У всякому разі вони зрозумілі й дають змогу визначити, які явища можуть бути прецедентами, а які – ні. Такого не можна сказати про загальні принципи права ЄСПв, які “існують з огляду на своє існування”. Тобто суди ЄС, навіть за відсутності положень установчих договорів, в яких згадуються загальні принципи права Співтовариства, застосовували б їх.

Судовий прецедент може досить швидко виникати, змінюватися чи припиняти своє існування. Загальний же принцип права виникає поступово, протягом тривалого часу, так само поступово він змінюється чи припиняє існувати. Принаймні це важлива подія для правопорядку, в межах якого він існує. Така подія виникає, коли щось докорінно змінюється.

Судовий прецедент словесно зафіксований, його зміст чітко сформульовано. Поза словесним виразом прецеденту не існує, тому він не може виступати, наприклад, у формі звичаю. Що ж до загального принципу права ЄСПв, то він необов’язково має письмову форму, а його зміст зазвичай необхідно ретельно виводити з інших джерел; його можна порівняти із фантомом, якого намагаються спіймати.

Ще одним аргументом проти визнання рішень Суду Правосуддя джерелом права для деяких авторів слугує твердження, що Суд, залучений до правотворчого процесу, виконує функції законодавця, судовий процес набуває політичного забарвлення, втрачає природно належну йому неупередженість і об'єктивність, чим порушується розподіл влади в об'єднанні. Більше того, існують думки, що характер розподілу функцій і владних повноважень між органами ЄС має спільні риси з класичною доктриною розподілу влад, яка сформульована у вченнях конституціоналістів XVIII–XIX ст.

Відповідно, система інституцій ЄС не може будуватися на виокремленні законодавчої, виконавчої та судової влади, а має відображати збалансоване поєднання повноважень цих інституцій. Такий підхід дозволяє так упорядкувати відносини між інституціями, щоб уникнути нерівномірного посилення окремих інституцій на шкоду інтересам держав-членів та забезпечити досягнення цілей і завдань інтеграції.

Отже, представники нігілістичного підходу наголошують на важливій ролі судових органів ЄС не лише у встановленні або визначенні загальних принципів права ЄСпв, але й у безпосередній участі цих судів у творенні та розвитку норм комунітарного права.

Проте головні перешкоди у визнанні прецедентів судів ЄСпв джерелами права такі:

- а) національна правосвідомість дослідників і формальне невизнання прецедентних рішень судових органів ЄСпв джерелами права;
- б) виокремлення лише загальних принципів права ЄСпв, утворених у результаті винесення рішень судових органів ЄСпв з подальшим їх підтвердженням;
- в) розуміння прецеденту судів ЄС насамперед як форми права, а не як джерела права;
- г) відсутність формально визначеної загальнообов'язковості;
- д) політична активність судів (прийняття рішень, виходячи із політичної доцільності, а не юридичних приписів) [1, 134].

Підхід 2. Прецедентні рішення судів ЄС/ЄСпв – джерело права ЄС/ЄСпв. Сутність цього підходу зводиться до відведення судам ЄС особливого місця у правовій системі ЄС/ЄСпв із наділенням їх широкими повноваженнями, у тому числі у сфері правотворчості. У межах цього дослідного підходу виокремлюється так зване “прецедентне право” судів ЄС.

Значна група вчених не погоджується із класифікацією джерел права ЄС/ЄСпв на первинні та вторинні, вважаючи її такою, що не виявляє особливостей юридичної природи джерел права.

Поширений у правовій літературі ЄС поділ джерел на первинні та вторинні досить умовний з огляду на те, що судові рішення, точніше прецеденти судів ЄС, можуть одночасно містити як норми первинного права, коли йдеться про норми – принципи права ЄС, так і норми права вторинного в разі прийняття судом рішень, спрямованих на тлумачення чи роз'яснення правозастосування установчих договорів та інших актів первинного права. Тому така класифікація неприйнятна передусім через суперечливість визначення прецедентів судів ЄС у системі джерел права.

Правопорядок ЄС/ЄСпв характеризується підвищеним динамізмом і мінливістю. Він нагадує певну “машину”, що невпинно рухається й у процесі свого руху виходить на новий рівень розвитку. Для нормального існування такої “машини” потрібен належний, ефективний правовий інструментарій. Оскільки судовий прецедент є найдинамічнішою формою (джерелом) права, для якої перебування у процесі постійного розвитку й удосконалення – це природний стан [2, 166], то він може бути найзручнішим засобом розвитку порядку ЄС/ЄСпв. З іншого боку, прецедент, який утворюється судовими органами ЄС, виступає тим інтегруючим компонентом правової системи ЄС, який забезпечує її стабільність, а також адекватне і вчасне реагування на зміну суспільних відносин.

Крім того, прецедентне право судових органів ЄС продовжує здійснювати значний регулівний вплив і на національні правопорядки держав-членів, тобто виходити, власне, за рамки функціонування об'єднань.

Хоча формально правило прецеденту в праві ЄС/ЄСПв не закріплено, з аналізу сучасного розвитку цього права можна дійти висновку, що прецеденти судових органів ЄС нині є важливим джерелом права ЄС/ЄСПв. Отже, прецедент судових органів ЄС – важливе самостійне джерело права ЄС/ЄСПв, виходячи з того, що з його допомогою значно деталізуються і конкретизуються положення установчих договорів ЄС/ЄСПв та норми права ЄС/ЄСПв; у них подаються єдині норми, стандарти, необхідні для ефективного функціонування Союзу в цілому; такі судові роз'яснення набувають нормативного характеру, обов'язкового для дотримання всіма суб'єктами права ЄС/ЄСПв; за допомогою прецеденту судових органів ЄС здійснюється значний регулівний вплив у національних правопорядках держав-членів. Незважаючи на те, що завдання судів ЄС формально обмежено тлумаченням і застосуванням кожного з інших джерел права, їх прецедентні рішення відіграють ключову роль у розширенні правопорядку ЄСПв і ЄС загалом. Прецедент судових органів ЄС (передусім Суду Правосуддя) у праві ЄС виконує інтегруючу функцію – через нього формується і розвивається це право. Тому можна стверджувати, що правова система ЄС/ЄСПв має прецедентний характер.

Може виникнути питання про те, до якої із відомих моделей судових прецедентів подібний судовий прецедент у праві ЄС. На нашу думку, він має багато спільного з класичним англійським прецедентом, використовує елементи прецедентної практики країн романо-германського права (передусім французької), однак зберігає при цьому низку унікальних особливостей, які дозволяють розглядати його як окремий правовий феномен.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Специфічність прецедентів судових органів ЄС полягає в особливому способі взаємодії між правом ЄС та національним правом держав-членів. Так, прецедент судових органів ЄС “працює” не лише безпосередньо в рамках ЄСПв і Союзу, а здійснює значний регулівний вплив у національних правопорядках держав-членів, обов'язковий для застосування їх судами як частина права ЄС/ЄСПв. У будь-якому разі за національним судом зберігається право звернутися за роз'ясненням до Суду Правосуддя з питань, передбачених ст. 35 ДЄС і ст. 234 ДЄСПв.

Підбиваючи підсумки, слід підкреслити: дослідження практики судів ЄС свідчить, що під час здійснення правосуддя фактично враховується принцип прецеденту, оскільки це необхідно для правової визначеності, правової передбачуваності, недискримінаційного ставлення, послідовності й однастайності. При цьому рішення Суду Правосуддя користуються високим авторитетом і дуже впливають на національні суди держав-членів. Отже, можна говорити про дію принципу переконливого прецеденту в судовій системі ЄС.

Список використаних джерел:

1. Анакіна Т. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Т. Анакіна. – Х., 2008. – 231 с.
2. Малишев Б. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Б. Малишев. – К., 2002. – 229 с.